

РАДМИЛО Б. ЈОВАНОВИЋ

UDK 911.3:711.2

ПОЛОЖАЈ МЕСТА У МРЕЖИ НАСЕЉА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

ФАКТОРИ, СТАЊЕ, ПРОМЕНЕ И ПРОГНОЗА РАЗВОЈА МРЕЖЕ НАСЕЉА

Мрежа насеља општине Велико Градиште представља део подунавског агломерационог подсистема, који је у саставу београдског агломерационог система (1, 206 — 207). Главни центар развоја коме гравитирају насеља у овом подсистему је Пожаревац.

Велико Градиште једино градско насеље на читавој територији истоимене комуне, је слаб центар развоја. Остала места су претежно села са преовлађујућом производњом и бројем активних у примарном сектору. Мрежи припада укупно 26 насеља.

Површина општине износи 32.820 ha (2). Просечно на сваких 1.262,3 ha налази се по једно насеље, што је ниже од просека у СР Србији (1.436,1 ha), као и у Србији ван покрајина (1.319).

Године 1981. у насељима општине Велико Градиште живело је 27.929 становника, од чега је 24.334 стално док је остатак на привременом раду у иностранству (3). Просечна густина од 85 становника на km² је нижа у односу на СР Србију (105 становника/km²). Уједно је и просечна величина насеља у комуну (1.074 становника) мања од оне у СР Србији (1.514).

Наведени подаци указују на специфичности насеобинске мреже у којој су нешто мања и релативно ближа насеља од просека у Републици.

Географски фактори

Географски фактори имају важну улогу у развоју мреже насеља овога краја. Општина Велико Градиште има релативно повољан географски положај. Њен северни део гравитира дунавском комуникационом коридору који је европског значаја. Долина Пека је један од важнијих

праваца регионалног значаја. Ограничавајући фактори су слабији економски развој залеђа, које гравитира овој територији, и близина државне границе на северу. О повољности услова за насељавање у алувијалним равнинама Дунава и Пека говоре античка и старија налазишта (околина Великог Градишта и доњи ток Пека) (4, 18). Друштвено географски чиниоци су знатно умањили вредност повољног физичкогеографског положаја, што је утицало и на успоравање развоја ове општине.

На основу деловања физичкогеографских (висине терена, падова терена, типова и интензитета ерозије, геолошких формација и носивости, микроклиматских услова, утицаја речних токова, извора, опасност од потенцијалних поплава, педолошких карактеристика) и друштвеногеографских фактора (динамике и структура становништва, развијености и карактеристика путне мреже, железнице, речног саобраћаја, потенцијалних центара раста, потенцијала у пољопривредној производњи, структуре и размештаја непривредних делатности и односа према региону) извојене су геопросторне јединице различитих карактеристика.

На простору општине постоји неколико већих целина у којима се услед обједињеног деловања низа географских чинилаца разликују потенцијали за насељавање и животне активности, а то су:

1. Алувијална раван Дунава,
2. Алувијална раван Пека,
3. Терен око рамске епигеније и ниско побрђе на западу, југозападу и централним деловима и
4. Пешчаре и песковито-лесно побрђе (видети карту 1).

1. Погодности алувијалне равни Дунава огледају се у комуникационој отворености, изузетно плодном земљишту, малим нагибима терена, обиљу воде, док су ограничавајући фактори поплаве, југоисточни ветар и навејавање песка. Развојем туризма на Језеру овај простор је добио изузетан значај за општину.

2. Погодности алувијалне равни Пека су у комуникационој проходности, плодном тлу, довољним количинама воде и веома плодном тлу. Ограничавајуће деловање имају поплаве, слабије развијено залеђе и релативно узан појас терена са малим нагибима.

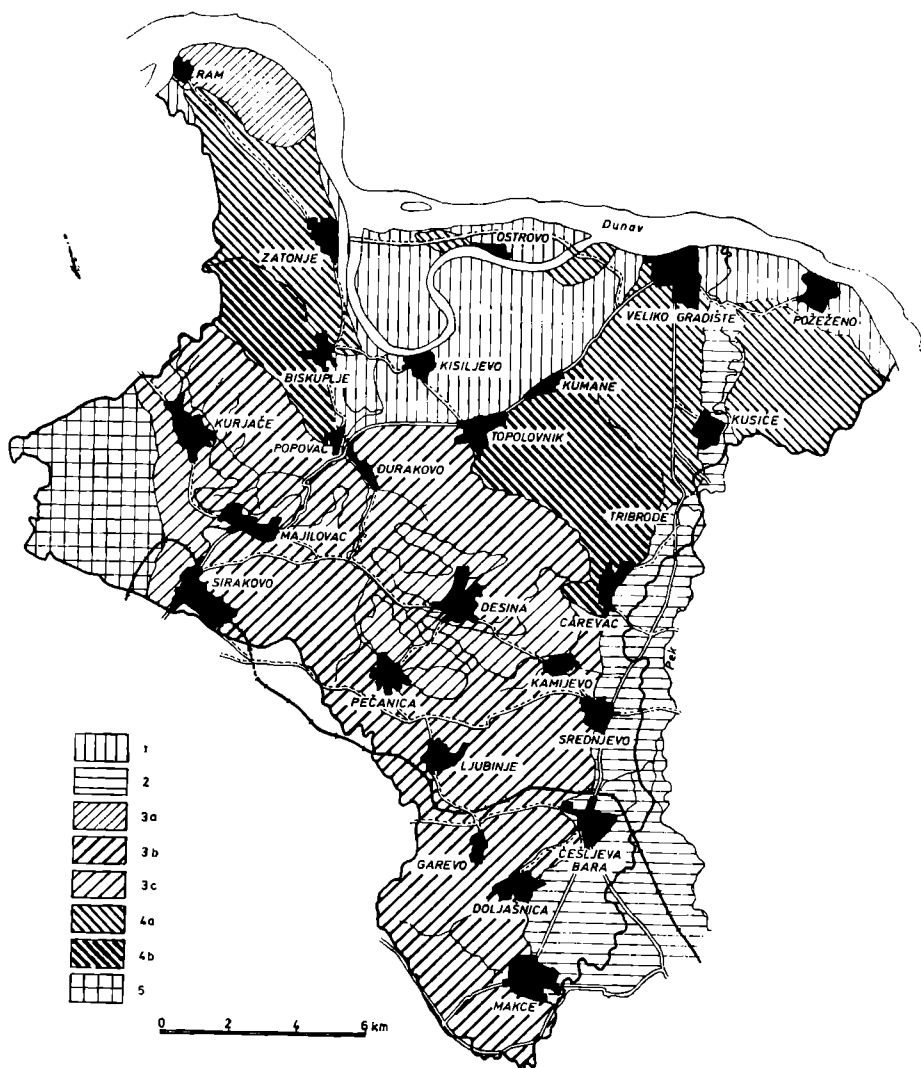
3. У оквиру треће целине издваја се неколико делова са релативно различитим карактеристикама: терени око рамске епигеније и лесно-песковито побрђе на западу, југозападу и централним деловима општине.

— Рамска епигенија има изузетно значајан стратешки положај (улаз у Бердан), док су други фактори, осим плодног земљишта (у околини), имају изразито ограничавајуће деловање.

— На лесно-песковитом побрђу погодности су у веома плодним земљиштима и релативно добрим комуникацијама на платоима и дуж локалних развођа. Ограничавајући фактори су дисекција и велики нагиби терена, недостатак воде, изложеност ветровима и убрзана ерозија.

4. На теренима рамске и делу голуначке пешчаре поред живих има знатно површина са стабилизаним песковима и на њима развијеним педолошким супстратом. Обезбеђеност и дисекција су њихова главна карактеристика, што спутава развој насеља.

Међу физичкогеографским факторима чије је деловање изражено на територији општине по утицају на насељавање најзначајнији су нагиби терена (видети скицу 1), висина терена (видети скицу 2) присус-

Карта 1. — Предеоне целине по потенцијалима за насељавање

1 — Алувијална равна Дунава; 2 — Алувијална равна Пека; 3а — Рамска епигенија; 3б — Лесно побрђе; 3ц — Површи на лесу; 4а — Пешчаре; — 4б — Лесо-песковита зона јаруга; 5 — Лес и алувион Млаве.

тво и количина воде, као и степен и врста ерозије. Нешто мању улогу има микроклиматски фактор, док се плодност земљишта, педолошки састав и биоценозе манифестују у склопу са деловањем других чинилаца.

Најјачи утицај друштвеногеографских фактора се данас огледа у подстицању развоја сеоских насеља која се налазе на правцима значајнијих путева и у околини градског насеља. У том смислу најзначајнија

Ск. 1. — Шема просечних нагиба по км²

комуникација је пут Пожаревац — Велико Градиште, док је зона интензивних трансформација у околини града слаба и мала. Има извесних показатеља децентрализованог развоја терцијерно-квартарних функција (трговина, просвета, култура и локална управа), али развој овог сектора није битније утицао на односе у насеобинској мрежи.

Међу осталим друштвеногеографским факторима истиче се привреда. Оријентација на пољопривредну производњу и низак степен развоја секундарних делатности, које су у целини концентрисане у општинском средишту, условио је специфичне токове развоја насеобинске мреже. Ово је један од главних момената да данас осим Великог Градишта не постоји ниједно друго место са значајнијим утицајем у мрежи, већ само један град и 25 села.

Анализа утицаја наслеђеног стања у мрежи насеља и историјских утицаја у раду *С. Вујадиновића*: „Насеља у сливу Пека — антропогеографска испитивања” прихваћена је и делимично преузета у овој студији. Насеља на овом простору су из прастарих времена о чему говоре стара гробља, селишта, и изорани предмети преримских, римских и словенских култура (4, 17). Особито велике и јасно уочљиве промене доживела је мрежа насеља у периоду турске власти. Услед „тешког и несношљивог живота” и честих ратова „становништво многих села је принуђено да напусти свој завичај и сели се у друге крајеве” (4, 16). Живаљ се из проходнијих крајева склањао у шуме у које су Турци ребе залазили

Ск. 2. — Блок дијаграм просечних висина рељефа

(4, 16—17). На тај начин дошло је до киданја веза у мрежи насеља, од којих су многа преселена у долине Чешљевобарске и Кисиљевачке реке. Насеља су се на заклонитим местима, унеколико заштићена од турака и хајдучије, задржала све до ослобођења ових крајева. Касније је почео процес силажења ка долинама великих река (Пека и Дунава). Ово је један међу разлозима (пored важнијих везаних за привређивање на контакту равни и побрђа о којима је много речено у нашој географији) за постојање бројних насеља на контакту равница и побрђа (Бискупље, Царевац, Чешљева Бара, Макце и Камијево). Бројна су насеља која су трајно задржава положај из турских времена, она су и данас на странама потока у побрђу (Десине, Печаница, Бураково, Дољашница, Гареве, Љубиње, Сираково и мањи део Курјача). (8).

Стање у мрежи насеља

Стање у мрежи насеља и њихова опремљеност указују на релативно нижи ниво развоја у овом делу насеобинског система.

Међу привредним активностима преовлађује пољопривреда у којој је 1981. године радило 80,8% од активног становништва. Везе и односи у друштвеном сектору пољопривреде приказани су у табели 1.

Таб. 1. — Организационе јединице друштвеног сектора у пољопривреди

Пољопривредно-индустријски комбинат	Пољопривредни комбинат	Земљорадничка задруга	Основна задружна организација или ОО коопераната
Пожаревац			
Велико Градиште			Кусиће Кисљево Макце Средњево
Мајиловац			Сираково Курјаче Бураково
Фарма говњеника у великом Градишту			

Извор (8; 9)

Детаљније о пољопривреди речено је у посебној студији *М. Тодоровић* у овој књизи.

Индустријска производња је у целини лоцирана у Великом Градишту. У секундарним делатностима је 1981. године радило само 6,4% активног становништва. По обиму и врсти индустријске производње не истиче се ни једно предузеће, које би било потенцијални пол развоја. У гранској структури јављају се прехранбена, металопрерађивачка и текстилна индустрија, са око 1000 радника, 1986. године. Детаљније о структури, опремљености и производњи овога сектора речено је у студији *О. Савић* у овој књизи.

Некада развијено традиционално занатство данас је у стагнацији и опадању, док се јавља пораст кућне радиности и метларства. У општини је 1987. године било 391 занатлија, али се традиционално и високоаккумулативно производно занатство јавља у далеко мањем броју (свега десетак) (9). Број производних и услужних занатлија приказан је у табели 2.

У терцијарно-квартарном сектору 1981. године радило је 12,8% од активних становника. Највећи део кључних институција у овој сфери концентрисан је у Великом Градишту. О извесној децентрализованости терцијарно-квартарних делатности говоре подаци у табели 3.

Поступком стандардизованог (Z) скорa (по *D. M. Smith-у* 10, 154), а на основу података о делатностима и опремљености насеља, оцењен је значај насеља у мрежи. Подаци о скору и функционалним типовима насеља приказани су у табели 4, док је просторни аспект дат на скици 3.

Таб. 2. — Занатлије у општини Велико Градиште 1987. године

Насеље	Производни занати	Услужни занати	Укупно
1	2	3	4
Бискупље	3	—	3
В. Градиште	35	53	88
Гарево	—	—	—
Десине	3	3	6
Дољашница	—	3	3
Бураково	2	1	3
Затоње	3	—	3
Камијево	3	1	4
Кисиљево	2	1	3
Кумане	5	1	6
Курјаче	3	3	6
Кусиће	16	—	16
Љубиње	—	3	3
Мајиловац	16	6	22
Макце	5	6	11
Острово	1	1	2
Чешљева Бара	4	2	6
Печаница	—	5	5
Пожежено	143	1	144
Поповац	1	2	3
Рам	1	3	4
Сираково	4	9	13
Средњево	4	5	9
Тополовник	11	3	14
Триброде	3	1	4
Царевац	5	5	10
ОПШТИНА	273	118	391

Извор (9)

Таб. 3. — Објекти појединих терцијарно-квартарних делатности
— опремљеност насеља 1986. године —

Насеље	Средње школе — број	Основне школе — — разреда	Здравство	Култура	Управа	ПТТ број	Трговина број	Мешовите број	Специјализоване број
Бискупље	4				МК		1	1	
Царевац	4			дом	МК		4	4	
Чешљева Б.	4			дом	МК		4	4	
Десине	4		амб		МК		1	1	
Дошаљница	4				МК		2	2	
Бураково	4				МК		1	1	
Гарево	4				МК		1	1	
Камијево	4				МК		2	2	
Кисиљево	4		амб	дом	МК		3	2	1
Кумане	4				МК		2	2	
Курјаче	4				МК		3	3	
Кусиће	4			дом	МК		2	2	
Љубиње	4				МК		2	2	
Мајиловац	8		ЗС	дом	МК	1	6	2	4
Макце	8		амб	дом	МК		5	4	1
Острово	4				МК		1	1	
Печаница	4				МК		3	3	
Поповац							1	1	
Пожежено	4			дом	МК		2	2	
Рам	4				МК		1	1	
Сираково	4				МК		4	4	
Средњево	8		ЗС	дом	МК	1	6	2	4
Тополовник	4		амб		МК	1	3	3	
Триброде	4				МК		2	2	
В. Градиште 1	8			ДОМ З. НУ	СО	1	30	5	25
Загоње	4		амб		МК		2	2	

СО — Скупштина општине, МК — Месна канцеларија, ДОМЗ — Дом здравља, ЗС — Здравствена станица, амб — Амбуланта, НУ — Народни универзитет, дом — Дом културе са библиотеком или културно уметничким друштвом.

Извор (9; 8)

Таб. 4. — Типови насеља према опремљености и развијености секундарних и терцијарно-квартарних делатности 1986. године

Насеље	(Z) скор	Тип
В. ГРАДИШТЕ	29.59	општински центар — град
МАЈИЛОВАЦ	5.49	субопштински центар — село
СРЕДЊЕВО	5.49	
МАКЦЕ	1.99	село са јаким центром
ТОПОЛОВНИК	0.65	село са центром непољопривредних делатности
КИСИЉЕВО	— 0.37	
ЧЕШЉЕВА Б.	— 1.38	примарно село са нуклеусом
ЦАРЕВАЦ	— 1.38	непољопривредних делатности
ПОЖЕЖЕНО	— 1.38	
КУСИЋЕ	— 1.38	
ЗАТОЊЕ	— 1.42	
ДЕСИНЕ	— 1.42	
КУРЈАЧЕ	— 2.22	примарно село без нуклеуса
ЉУБИЊЕ	— 2.22	непољопривредних делатности
ВИСКУПЉЕ	— 2.22	
КУМАНЕ	— 2.2	
ОСТРОВО	— 2.22	
ПЕБАНИЦА	— 2.22	
БУРАКОВО	— 2.22	
КАМИЈЕВО	— 2.22	
РАМ	— 2.22	
СИРАКОВО	— 2.22	
ГАРЕВО	— 2.22	
ДОЉАШНИЦА	— 2.22	
ТРИБРОДЕ	— 2.22	
ПОПОВАЦ	— 5.60	

$$\bar{X} = \frac{\sum X_i}{n}$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (X_i - \bar{X})^2}{n}}$$

$$Z_i = \frac{X_i - \bar{X}}{\sigma}$$

$$Z = \sum_{i=1}^m Z_i$$

Где је:

X — развијеност делатности и

n — број насеља

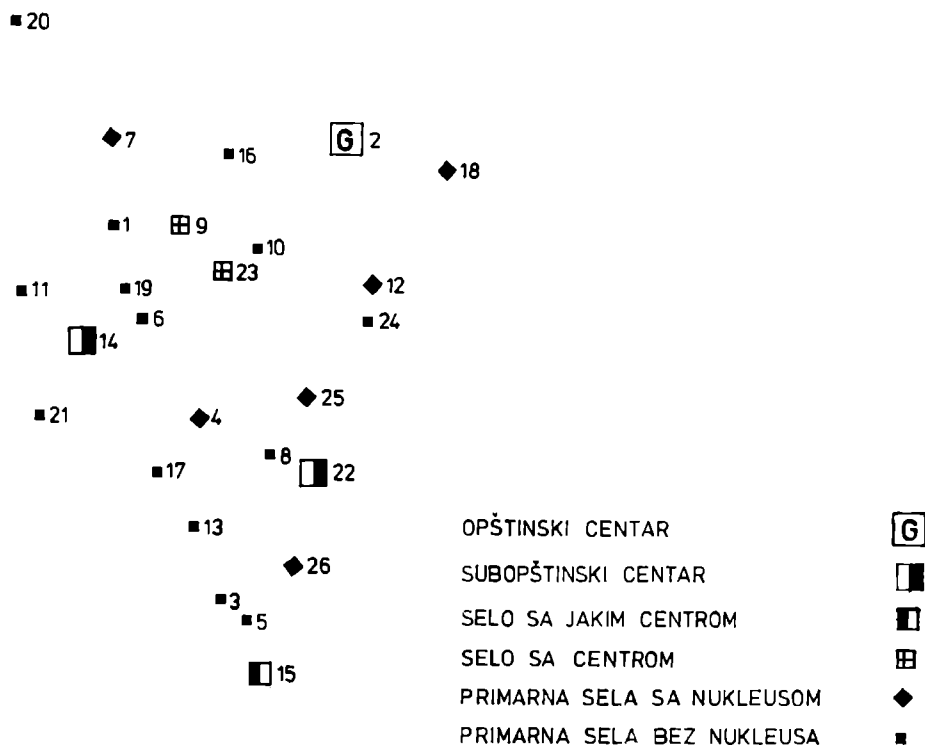
Z — (3) скор делатности и

Z — (3) скор насеља

m — број посматраних делатности

Анализа промена у насеобинској мрежи општине Велико Градиште обухватила је следећа главна питања: промене величине насеља, промене односа делатности, нивои смер структурних промена активности, дневне миграције у односу на степен деаграризације и садржај и евантуалне функције центара заједнице села.

О променама величине насеља детаљније је речено у студији *Г. Војковић* која обрађује становништво, у овој књизи.

Ск. 3. — *Врсте насеља у општини Велико Градиште*

1 — Бискупље; 2 — В. Градиште; 3 — Гарево; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камијево; 9 — Кисијево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Мајиловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежена; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 — Тополовик; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

Промена просечне величине насеља приказана је у табели 5.

Подаци у табели 5 указују на незнатне промене просечне величине насеља, док стандардна девијација и коефицијент варијације, који константно расту од 1941. до 1981. године, говоре о порасту разлика у величини појединих насеља у оквиру општине. На ово је нарочито утицала концентрација становништва у Великом Градишту и опадање броја житеља у најмањим насељима.

Таб. 5. — *Промене просечне величине насеља у периоду 1948 — 1981. година*

Година пописа	Број становника	Просечна величина насеља	Стандардна девијација	Коефицијент варијације
1948.	27571	1060.4	540.3	0.509
1953.	28196	1084.5	601.7	0.555
1961.	27819	1070.0	618.9	0.578
1971.	28019	1077.7	721.0	0.669
1981.	27929	1074.2	873.2	0.813

Извор (3)

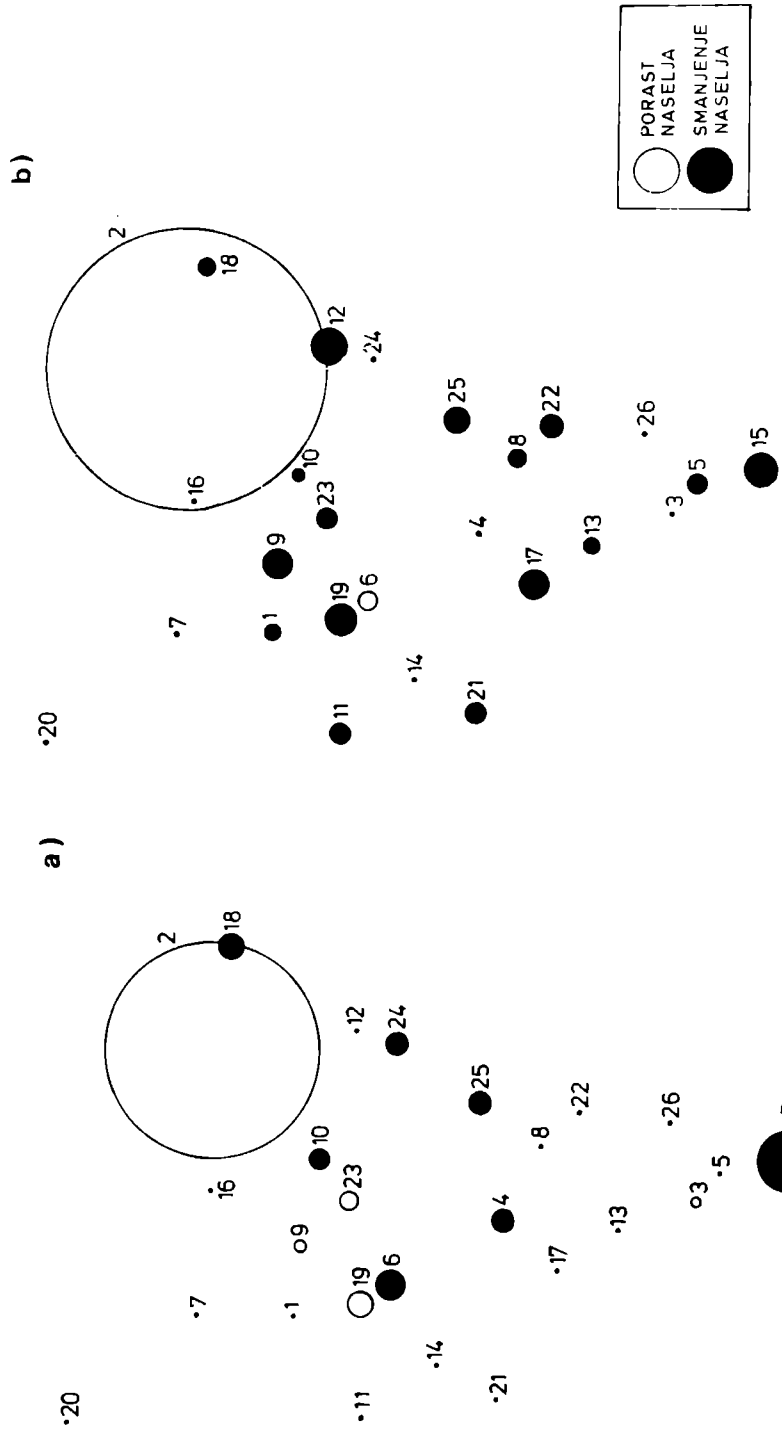
Део анализе, који се односи на новије промене приказан је на скици 4.

На скици 4 уочава се конитнуиран пораст величине градског насеља, уз појачан темпо после 1971. године. Поред Великог Градишта, у периоду 1961—1971. године, мање повећање броја становника забележено је у Поповцу и Тополовнику. Велики је број села чија величина, у протеклом периоду, опада. Значајније смањење живља јавља се у Макцу, што је последица његовог неповољнијег положаја у односу на центре и осовине раста и развоја.

У периоду 1971—1981. године осим Великог Градишта, у коме је још изразитији пораст, незнатније повећање броја житеља бележи се и у Буракову. Током овог периода повећан је број села у којима се смањује број становника, али без изразитијих смањења (као у Макцу 1961—1971. године). Ово указује на извесно јачање општинског средишта.

Мање сигуран индикатор промена величине насеља, забележен током теренских испитивања, је број нових стамбених објеката (нарочито оних у изградњи). У селима која су у непосредној околини Великог Градишта, као и у онима на путу Пожаревац — Велико Градиште, знатно је већа изградња него у другим деловима општине, осим градске територије. Ово, с обзиром на податке из пописа 1981. године, указује на интензивнији развој насеобина у наведеним зонама, после 1981. године, као и појаву веома слабе осовине раста дуж пута ка Пожаревцу.

Анализом промена структуре делатности, на скици 5, утврђен је процес смањења релативног учешћа активних у примарним делатностима. Интензитет промена структуре делатности је већи у периоду 1971—1981. од оних у време 1961. до 1971. године. Распоред насеља у троугаоном координатном систему, сходно методу Х. Фехре-а, указује да у мрежи још увек постоји једно градско насеље, док су остало села. Тек 1981. године може се констатовати слабо раслојавање сеоских насеља, уз претежну оријентацију ка делатностима терцијарно-квартарног сектора.

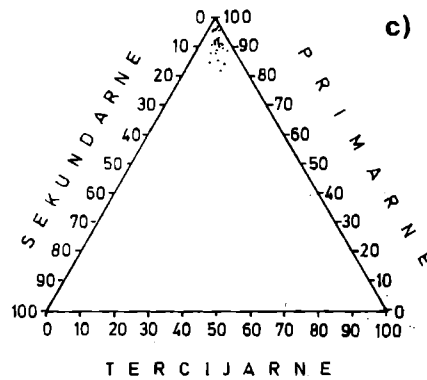
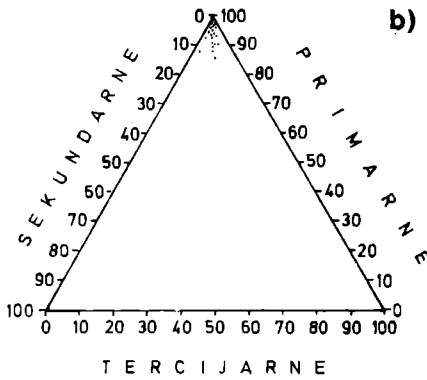
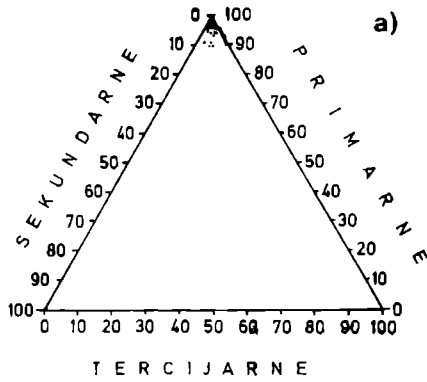

Ск. 4. — Промена величине насеља у периоду

а) 1961. до 1971. године

б) 1971. до 1981. године

- 1 — Бискупље; 2 — В. Градиште; 3 — Гарево; 4 — Десине; 5 — Дољаница; 6 — Бураково; 7 —
  - Затоње; 8 — Камијево; 9 — Кисиљево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње;
  - 14 — Мајиловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежна; 19 — Половац;
  - 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средањево; 23 — Тополовик; 24 — Триброле; 25 — Царевац; 26 —
- Чешљева Бара

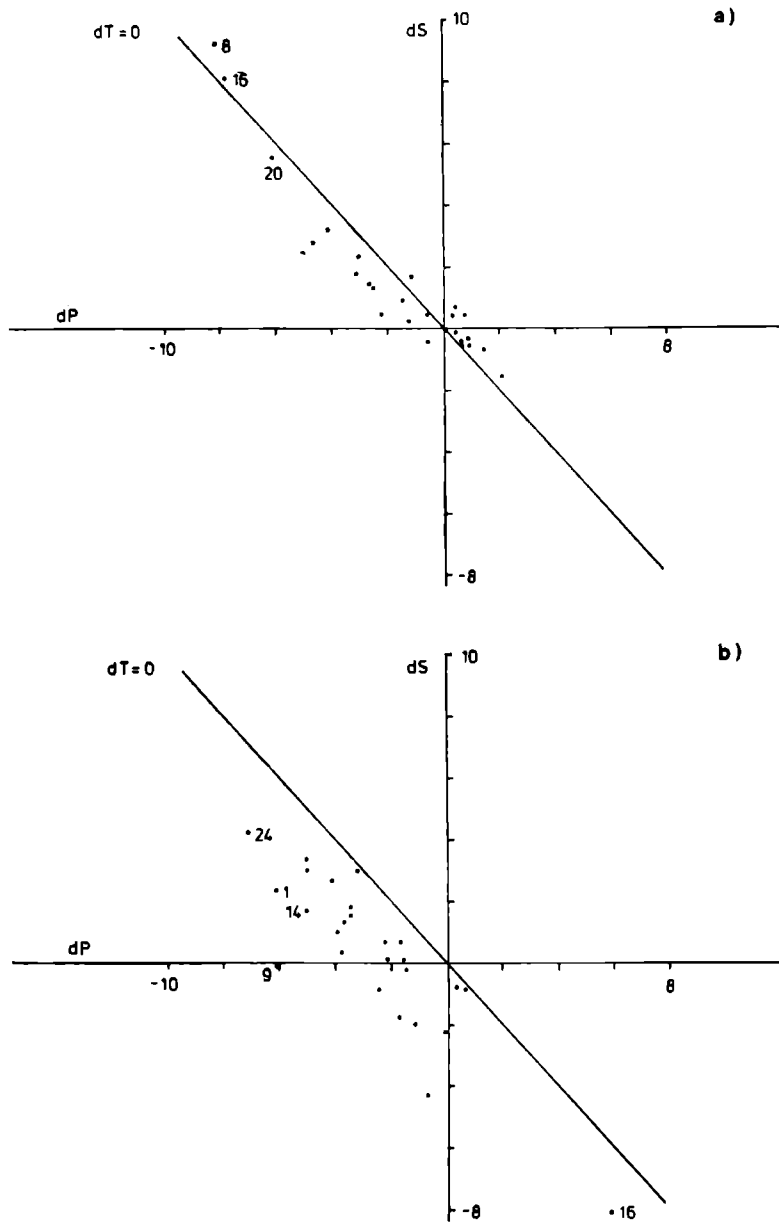

Ск. 5. — Структура делатности у насељима

а) 1961. године

б) 1971. године

ц) 1981. године

Ск. 6. — Дијаграм промена у структури делатности

а) 1961. до 1971. године

б) 1971. до 1981. године

1 — Бискупље; 2 — В. Градиште; 3 — Гарово; 4 — Десине;
 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Ками-
 јево; 9 — Кисиљево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Ку-
 сиће; 13 — Љубиње; 14 — Мајиловац; 15 — Макце; 16 —
 Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежена; 19 — Поповац;
 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 Тополовић,
 24 — Трибродс; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

Величина структурних промена, према методу А. Велковића, приказана је у троосном координатном систему на скици 6. (6).

Анализа дијаграма на скици 6 и табеле 6 указује на повећање интензитета структурних промена у периоду 1971. до 1981. године у односу на период 1961. до 1971. године.

У периоду од 1961. до 1971. године веће промене структуре делатности забележене су у Великом Градишту, Острову и Раму. Основни правац промена био је у уравнотеженом порасту непољопривредних делатности, али је главно обележје, поменутог периода, велики број насеља са изразито ниским нивоима трансформација.

Просечне структурне промене приказане су у табели 6.

Таб. 6. — Просечне промене у структури делатности у периодима

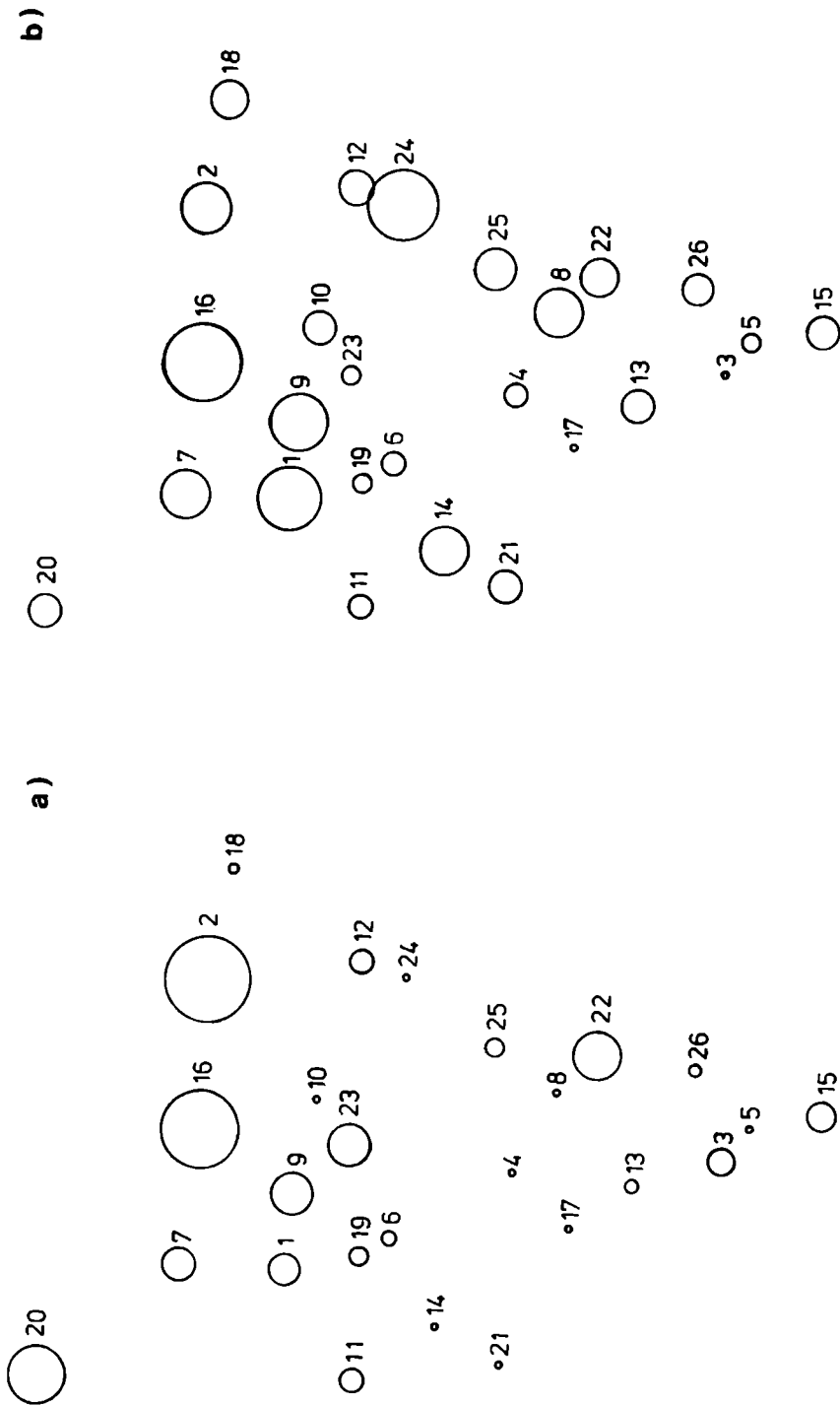
Делатности	ГОДИНА			
	1961—71.		1971—81.	
	просек	стандардна девијација	просек	стандардна девијација
Примарне	-1,7	2,8	-2,6	2,6
Секундарне	1,5	2,6	0,2	2,5
Терцијарне	0,4	0,7	1,4	1,2
Квартарне	-0,2	0,8	1,0	1,0
Укупне промене	2,6	2,3	3,7	1,8

Извор (3)

Промене структуре делатности од 1971. до 1981. године су већег интензитета него у претходном периоду. Убрзан је пораст терцијарно-квартарних делатности. По величини структурних промена истичу се Бискупље, Кисиљево, Мајиловац и Триброде. У овом порасту најважнију улогу има јачање терцијарно-квартарних активности у селима. У Острову је услед исељавања нагло смањен број активних у грађевинарству, што је резултирало опадањем учешћа активних у секундарним делатностима и порастом учешћа активних у примарном сектору.

Просторни аспект структурних промена приказан је на скици 7.

На скици 7 приказан је износ позитивних промена у структури делатности. Поређење трансформација, у два међупописна периода, указује на већи интензитет процеса у подунавском делу општине, што је поред утицаја слабог центра развоја (Великог Градишта) повезано и са повољнијим географским положајем овог терена (отворенији за кому-

Ск. 7. — Промена структуре делатности у насељима

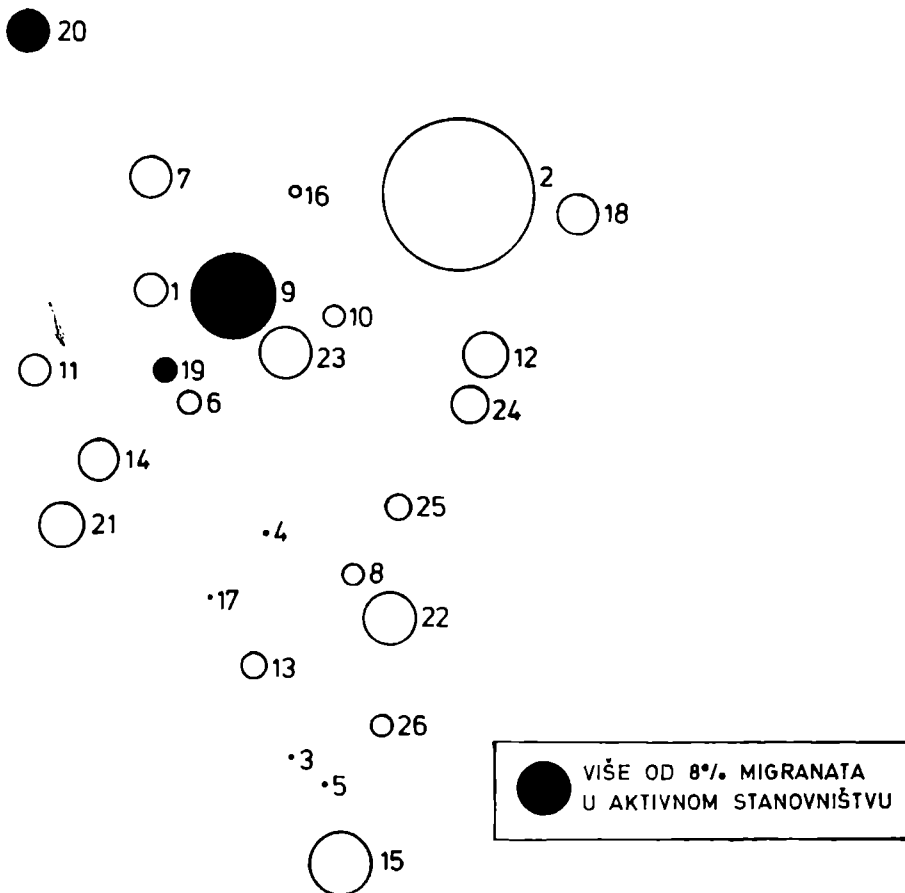
а) 1961. до 1971. године

б) 1971. до 1981. године

1 — Бискупље; 2 — В. Градиште; 3 — Гарво; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камијево; 9 — Кисиљево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Мајиловац; 15 — Макне; 16 — Печаница; 17 — Печанитро; 18 — Пожежена; 19 — Половац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средањево; 23 — Тополовик; 24 — Триброд; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

низирање). У периоду 1971 — 1981. године, запажа се ширење простора са већим структурним променама у насељима у два правца: путем ка Пожаревцу и долином Пека. Ово је повезано са дневномигрантским кретањима и повећаном мобилношћу радне снаге, уз све развијенији саобраћај.

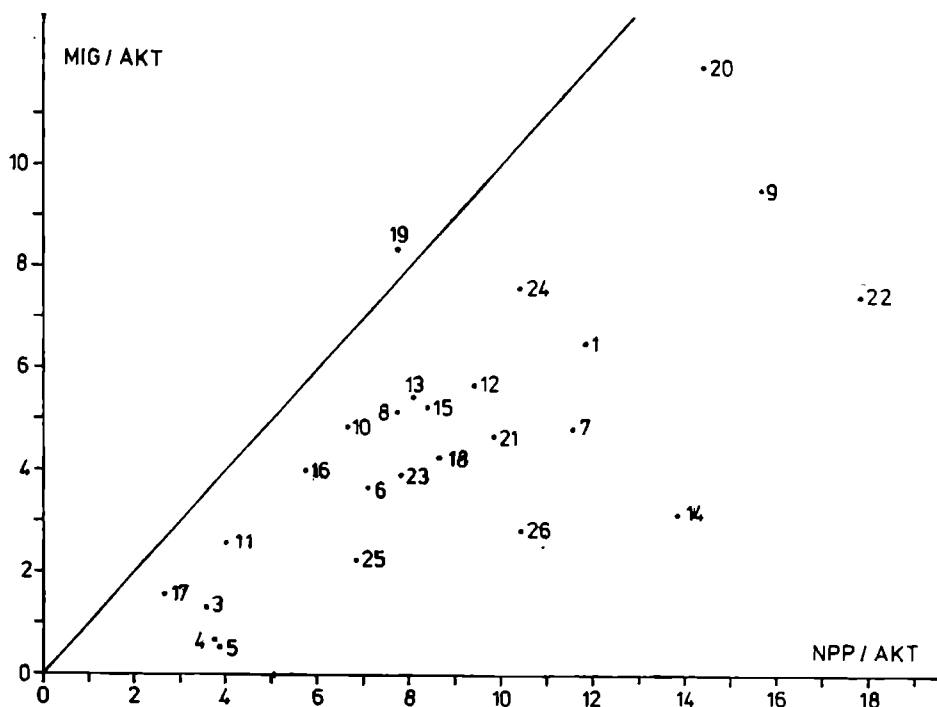

Ск. 8. — Број и учешће дневних миграната у активном становништву

1 — Бискупље; 2 — В. Градиште; 3 — Гареву; 4 — Десине; 5 — Дољаница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камијево; 9 — Кисилево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Мајиловац; 15 — Макце; 16 — Острво; 17 — Печаница; 18 — Пожежена; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 — Тополовик; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

На скици 7 се такође уочава већи интензитет структурних промена у Средњевоу (1961 — 1971. године) и Мајиловцу (1971 — 1981. година), насељима чији је положај и значај у насеобинској мрежи истакнут и Просторним планом Подунавске међеоштинске регионалне заједнице (5, карта у прилогу).

Анализа дневних миграција, приказана на скици 8, указује на релативно мало кретање радне снаге. Дневни мигранти чине 24,65% радне снаге у непољопривредним делатностима. На рад ван општине 1981. године одлазило 317 радника, што износи 11,9% од активних у непољопривредним занимањима.

Ск. 9. — Дијаграм односа деаграризације и учешћа дневних миграната у активном становништву

1 — Бискупље; 2 — В. Градиште; 3 — Гареву; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Кампјево; 9 — Кисиљево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Мајиловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежена; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 — Тополовик; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

На скици 8 приказан је број и учешће дневних миграната у активном становништву насеља (у %). Оно је највеће у Раму, где највећи удео имају мигранти запослени ван општине. Нешто веће учешће становника који раде ван места боравка јавља се и у Кисиљеву, Поповцу, Трибродама, Бискупљу и Средњеву, од којих је највећи број запослен у Великом Градишту. Повећане миграције ка Пожаревцу карактеристичне су за западне делове општине, насеља око пута Пожаревац — Велико Градиште и само Велико Градиште. Анализом скице 8 и теренским истраживањима утврђено је да не постоји континуирана зона интензивне

трансформације око општинског средишта, али се могу констатовати иницијалне форме зоне кретања радне снаге и зоне веза. У градском атару живи преко 83% активног становништва у непољопривредним занимањима који раде у Великом Градишту, док је остатак из ближих, али и најдаљих насеља у општини.

Централитет насеља оцењен је, методом *А. Вељковића*, упоређењем веза између релативног учешћа миграната у активном становништву и релативног учешћа активних у непољопривредним делатностима у активном становништву насеља. На скици 9 приказан је део дијаграма у коме су анализирани односи међу сеоским насељима. Изостављено је приказивање Великог Градишта које се јасно издвојило као место са изразитим централитетом. Међу селима истичу се Средњево и Мајиловац, док друга насеља заостају.

Положај насеља у систему

Положај места у систему насеља је дефинисан у Просторном плану подунавске међуопштинске регионалне заједнице. У њему је издвојено једно градско насеље (Велико Градиште), док су остало села (5, Карта: стање у мрежи).

На основу изнетих анализа утврђено је да у мрежи насеља општине Велико Градиште постоји једно централно градско насеље, које нема јаче развијенију урбану регију. Оно се понаша као слабији центар развоја, претежно оријентисан ка терцијарно-квартарним функцијама. Остала насеља су села међу којима се издвајају субопштински центри Средњево и Мајиловац, али њихова функција центара заједница села још увек није у потпуности изражена. Трећој категорији припадају насеља са центром. Међу њима се издваја Макце село у коме опада број житеља и које нема услова за већи развој услед близине Раброва, али има извесне функције центра (школство, здравство и снабдевање) у најудаљенијим деловима општине. Истој категорији припадају Тополовник и Кисиљево, уз нешто нижи ниво развијености. Док је у Кисиљеву функција насеобинског центра везана за викенд зону, у Тополовнику је резултат концентрације становништва (1840 становника 1981. године) и повољног положаја (на путу Велико Градиште — Пожаревац). Остало су примарна сеоска насеља са развијеним или неразвијеним нуклеусом непољопривредних делатности.

Прогнозе развоја мреже насеља

Прогноза развоја мреже насеља утврђене су екстраполоцијом промена величине насеобина и структуре делатности, методом интерполације линеарног и параболних трендова другог и трећег степена. Упоредивањем добијених резултата са пројекцијама у Просторном плану подунавске међуопштинске заједнице утврђено је да се више степен поузданости прогноза може утврдити само за период до 2000. године.

Таб. 7. — Насеља у којима се прогнозира пораст броја становника

насеље	број становника 2000. године	број становника 1981. године
Бискупље	716	713
В. Градиште	6055	4977
Курјаче	1381	1378
Мајиловац	1647	1548
Поповац	289	262
Сираково	1282	1274
Средњево	847	790

У мрежи насеља општине Велико Градиште предвиђа се мали број насеља са порастом броја становника. У већини од њих пораст је незнатан и не указује на битније промене у значају насеља. Изузетак је Велико Градиште у коме се предвиђа по средњој варијанти око 6055 становника, 2000. године, што указује на индекс раста, у односу на 1981. годину, од 121,7. У табели 7. приказана су насеља у којима се очекује пораст броја становника.

Прогнозиране су интензивније промене у структури делатности од оних у величини насеља. Трендови вишег степена указују на могућу интензивну деаграризацију, док су интерполацијом добијене ниже вредности. Ово говори да би у наредном периоду требало обратити посебну пажњу на положај сеоских насеља и услове живота и привређивања у њима.

У табели 8. приказана су насеља у којима се 2000. године очекује мање од 85% активних у примарним делатностима.

Из табеле се види да се најинтензивније промене у структури делатности могу очекивати у појединим насељима у подунавском делу општине, а затим у онима у долини Пека. У извесној мери ојачаће и утицај Великог Градишта на околна насеља. Међу субопштинским центрима предвиђа се бржи развој Средњева у односу на Мајиловац, што би допринело уравнотеженијем развоју у насеобинској мрежи. Утицај туризма и викенд зона поред Дунава би могао да убрза развој појединих насеља, као центара услуга, међу којима се истиче Кисилево. Предвиђене промене у Раму су вероватно последица радних миграција ка Костолцу.

Таб. 8. — Насеља у којима се прогнозира мање од 85% активних у примарним делатностима 2000. године (у %)о

Насеље	Примарне		Секундарне		Терцијарне		Квартарне	
	1981	2000	1981	2000	1981	2000	1981	2000
В. Градиште	12.4	8.3	36.6	39.7	21.7	22.3	29.3	29.7
Бискупље	882	60.7	6.2	20.8	1.4	4.3	4.2	14.2
Кисиљево	84.3	71.6	5.3	9.1	6.3	12.6	4.0	6.8
Рам	85.6	71.7	9.5	22.1	3.0	4.7	2.0	1.5
Средњево	82.1	71.8	7.4	11.0	6.2	10.1	4.3	7.0
Затоње	88.4	75.3	7.2	15.0	2.5	6.5	1.8	3.2
Кусиће	90.5	78.7	3.8	7.1	3.6	11.0	2.0	3.2
Тополовник	92.1	80.3	4.2	11.1	2.8	7.3	0.9	1.2
Чешљева Б.	89.5	81.5	2.0	0.0	7.0	17.4	1.5	1.1
Мајиловац	86.2	82.1	6.4	8.8	2.9	4.1	4.5	5.0
Макце	91.6	82.2	3.9	8.6	1.9	4.1	2.7	5.1
Триброде	89.6	82.9	5.1	9.3	2.5	4.6	2.8	3.3
Царевац	93.2	84.0	2.8	6.3	2.8	7.5	1.2	2.2

Укупно гледано предвиђене промене не указују на значајније мењање односа међу насељима у мрежи, већ на усклађивање односа међу њима, а у оквиру деловања центара развоја у региону и планиране насеобинског система у овом делу Подунавља.

МЕЗО МИКРО ПОЛОЖАЈ И ТИПОВИ НАСЕЉА

Према мезо положају издвојене су следеће категорије:

- На ади (Острово),
- У алувијалној равни великих река Дунава и Пека (Кисиљево, Пожежено, Кусиће и Триброде),
- На контакту алувиона великих река и побрђа (Бискупље, Царевац, Чешљева Бара, Камијево, Кумане, Макце, Поповац, Рам, Средњево, Тополовник и Затоње),
- У долини мањих потока у побрђу (Десине, Печаница, Бураково, Дољашница, Гарво, Љубиње и Сираково) и
- На деловима површи у побрђу (Мајиловац и Курјаче).

Острово је једино стално насеље на дунавским адама у нашој земљи. Изграђено је на јужној страни Островске аде, а на пешчаном гребену релативне висине 3 до 5 m. Има издужен облик са неправилном мрежом улица. Развиле се из рибарског насеља нарастањем блокова кућа од и дуж Језера. Површина под насељем износи 0,26 km². Село је на око 70 m НМВ.

Кисиљево је село у алувијалној равни Дунава на обали Језера. Оно има разгранату и неправилну уличну мрежу. Припада збијеном типу насеобина и мешавина је тимочке и моравске варијанте. Развијало се од Језера и језгра у центру села. Данас се шири изградњом дуж пута ка Тополовнику. У атару села, западно од насеља, настала је зона викенд кућа, која се пружа обалом Језера испод лесног одсека у залеђу. Насеље је на око 70 m НМВ док му је изграђена површина око 0,51 km².

Пожежено је село у алувиону Дунава. Налази се на песковитим брежуљцима, око 73 m НМВ. Организација уличне мреже је неправилна. Насеље припада збијеном типу који делимично губи лик најновијом изградњом. Оно се развијало од Дунава, нарастањем блокова кућа дуж локалних путева. Континуирано изграђена зона обухвата око 0,9 km².

Кусиће је село у алувијалној равни Пека. Насеље је изграђено на пешчаним гребеновима дуж којих су путеви, као и на нижим теренима на левој обали реке. Припада збијеном мешовитом моравско-тимочком типу. Најстарији делови насеља су уз Пек, а новији на гредама дуж локалних путева. Површина континуирано изграђеног дела је око 1,1 km². Кусиће је на 80 до 87 m НМВ.

Трибрوده је сеоско насеље у алувијалној равни Пека чији се део развио и на најнижој речној тераси. Површина под насељем износи 0,25 km². Село припада збијеном типу, а лежи на 86 до 94 m НМВ.

Бискупље је село у долини потока на контакту побрђа, пескова и алувијалне равни Дунава. Налази се на 100 m НМВ, и има површину од 0,33 km². Насеље се развијало дуж путева и потока, од којих један залази у виши терен у залеђу. Бискупље је збијеног типа са неправилном и разгранатом мрежом улица.

Царевац је село на контакту побрђа и дна долине Пека. Развио се око тока мањег потока на локалним терасама, плавини и на самом дну. Насеље је на 100 до 140 m НМВ, а површина му износи 1,2 km². Припада типу збијених насеобина у којима је изграђена неправилна мрежа улица.

Чешљева Бара је село на контакту алувијалне равни Пека и побрђа. Микролокација насеља је у излазном делу долинице потока Планиште на чијим је странама на нешто вишем и оцедитијем терену и изграђено. Село је збијеног типа, неправилног облика и неретгулисане уличне мреже. Чешљева Бара се налази на 105 до 120 m НМВ и има око 1,7 km² насељем заузете површине. Развијала се од потока уз стране долине и нарастањем дуж путева.

Камијево је на контакту побрђа и долине Пека. Оно има површину под насељем 0,23 km². Микролокација села је на терасама и странама

долина мање притоке Пека. Збијеног је типа, најсличнијег тимочком, са звездастом уличном мрежом. Камијево је на 140 до 150 m НМВ.

Кумане је село на контакту песковитог брежуљкастог земљишта и алувијалне равни Дунава. Лежи на око 79 m НМВ и има површину од 0,3 km². Издуженог је облика и готово ушореног типа. Развија се око пута Пожаревац — Велико Градиште, а у правцу Великог Градишта са чијим се атаром и граничи.

Поповац је мање село на контакту побрђа и дунавске алувијалне равни. Издуженог је облика и на ниској тераси, а око мањег потока који тече ка Кисиљевачкој реци. Површина под насељем износи око 0,2 km². Поповац је на 85 до 100 m НМВ. Постоји нови део села формиран око пута Пожаревац — Велико Градиште. Ово је уједно и главни правац новијег ширења насеља.

Рам је село на истоименој епигенији Дунава. Налази се на контакту побрђа и веома уске дунавске алувијалне равни тако да се пре може говорити о споју брежуљака у залећу са речним током. Насеље је у долини поточића, на странама и на платоу. Основна мрежа улица је паралелна са потоком, док је у касније изграђеним деловима неправилна. Село је на 69 до 130 m НМВ и има површину од 0,3 km². Оно припада збијеном типу са недовољно јасним карактеристикама тимочке варијанте.

Средњево је село на контакту побрђа и долине Пека. Изграђено је на плавини мањег потока. Има звездасту мрежу улица, која се везује за локалне саобраћајнице. По положају има већи значај. Од њега се одваја низ путева ка унутрашњости побрђа, од којих поједини пресецају читаву територију општине (пут ка Берању) и избијају на саобраћајницу Пожаревац — Велико Градиште. Село је на 95 до 110 m НМВ и има изграђену површину од око 0,53 km².

Тополовник је село на контакту лесно-песковитог побрђа и алувијалне равни Дунава. Лежи на 80 до 130 m НМВ, а површина му је 1,34 km². Половина насеља је у алувијалној равни око пута Пожаревац — Велико Градиште, док је остали део на јако дисецираним плавинама потока који се увлаче у побрђе. У нижем делу подсећа на ушорен тип. Развој бочних улица ка брежуљцима у залећу мења оцену о типу насеља, те би се оно могло сврстати и у збијена.

Затоње је село на контакту пешчаре и алувијалне равни Дунава. Већи део насеља је на песковима. Збијеног је типа, најсличнијег тимочком, са звездастом уличном мрежом. Развијало се нарастањем дуж пута ка Раму и локалних путева. Затоње је на 69 до 90 m НМВ, док му је изграђена површина око 0,86 km².

Макце су највише (180 до 227 m НМВ) и најјужније стално насеље у општини. Изграђена површина обухвата око 1.61 km². Насеље је лоцирано у изворишном делу Драгољеве реке. Највећи део села је на странама долине, док је око 1/8 на дну долине. Старији део има неправилно организовану мрежу улица, а у новим деловима села, који су настали изградњом око локалних путева, мрежа је ортогонална. Насеље

се може окарактерисати као збијено, мада се јављају и блокови издвојених кућа око друмова и на заравнима. По мезолокацији припада групи села у побрђу.

Десине су село на странама изворишне челенке истоименог потока. Насеље се развијало дуж поточића, на прегибима и странама долина. Мањи део насеља налази се и на платоу. Улична мрежа је неправилна и условљена правцима токова и морфологијом терена. Десине су на 115 до 175 m НМВ, док је изграђени део села обухватио површину од око 1,58 km².

Печаница је село у изворишном делу истоименог потока. Налази се на 130 до 210 m НМВ и заузима површину од око 0,97 km². Око 1/5 насеља је на дну долине, 2/5 на странама и терасама, а остатак од 2/5 на платоу. Старији део има неправилну уличну мрежу. У новијим деловима села, који су настали нарастањем око путева, улице су под правим углом. Печаница је збијено насеље.

Бураково је у побрђу. Како је село смештено на десној страни Киселевачке реке, а око њеног изласка у алувијалну равн Дунава може се сврстати и међу насеља на контакту. Површина под насељем износи 0,43 km², а лежи на 85 до 100 m НМВ. Село је збијеног типа, слично моравској варијанти, са одвојеним новим делом на путу Пожаревац — Велико Градиште. У том делу Бураково постепено сраста са Поповцем.

Дољашница је село у побрђу на странама Драгољеве реке. Насеље је развијено на гребенима између бочних јаруга. Има заклонит положај и збијених је окућница. Мрежа улица је неправилна. Површина под насељем износи 1,1 km², а надморска висина му је око 135 до 180 m.

Гарево је село у побрђу на десној страни мање притоке Чешљевобарске реке. Збијеног је типа са готово паралелним улицама које се пружају од главног пута локалном развоју. Изграђена површина насеља обухвата 0,23 km² а надморска висина села је 150 до 170 m.

Љубиње је село у побрђу. Микролокација насеља је у амфитеатралном проширењу долине Љубињске реке, насталом срастањем низа јаруга. Насеље је неправилног облика са нерегулисаним мрежом улица. Љубиње припада типу збијених насеља, а шири се нарастањем уз косу. Површина континуирано изграђеног дела обухвата 0,97 km², а лежи на 140 до 220 m НМВ.

Сираково је најпространије село са 2,1 km² површине под насељем. Лежи у побрђу на странама истоимене реке. Око 4/5 насеља је на површи око пута Пожаревац — Велико Градиште. Нешто мање од петине насеља је на терасама, а остатак на странама Сираковачког потока. Ово је уз мање делове по дну долине и најстарији део села. Припада збијеном моравском типу. Сираково је на 140 до 195 m НМВ.

Курјаче је готово у целини на површи, само мањи и најстарији делови насеља залазе у долину Курјачког канала. Издужено насеље са разгранатом мрежом улица припада прелазном типу збијених насеља, од моравских ка тимочким. Изграђени део обухвата 1,93 km², а лежи на 140 до 164 m НМВ.

Мајиловац је сеоско насеље на површи око пута Пожаревац — Велико Градиште. Изграђена површина износи око 1,24 km². Мојиловац је насеље моравског типа, а у појединим деловима има карактеристике ушорених села. Развија се нарастањем око главног друма и локалних путева. Мајиловац је на 150 до 160 m НМВ.

Према класификацији *Б. Симовића*, развијеној на поставкама *Ј. Цвијића*, сва насеља збијеног типа по генези припадају категорији неплански грађених села, што се показало и у општини Велико Градиште (7, 81 — 89). У функционалној типологији сеоска насеља комуне се сврставају у групу примарних села, осим Средњева и Мајиловца код којих су изражене иницијалне особине сеоских центара.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Перишић Д.*: О просторном планирању. ИАУС. Београд, 1985. год.
2. *Перишић Д.*: Републички завод за статистику СР Србије. Општине у СР Србији. Годишњаци 1980—1985. год.
3. *Перишић Д.*: Савезни завод за статистику СФРЈ. Пописи становништва, домаћинстава и станова 1961. до 1981. године. Београд.
4. *Вујадиновић С.*: Насеља у сливу Пека. Посебна издања СГД. Београд, 1949. год.
5. Просторни план подунавске међуопштинске регионалне заједнице. Београд, 1984. год.
6. *Велковић А.*: Мрежа градова у Србији без покрајина. Симпозијум поводом јубиларне године ЈУГИНУС-а. Београд, 1977. године.
7. *Симоновић Б.*: Уређење сеоских територија и насеља. Грађевинска књига. Београд, 1980. год.
8. *Симоновић Б.*: Анкете и теренска истраживања.
9. *Борђевић Д.*: Мрежа насеља у општини Велико Градиште. Дипломски рад. У Београду 1988. год.
10. *Smith D. M.*: Patterns in Human Geography. Pinguin Books Ltd. 1975.

Summary

R. B. Jovanović

POSITION OF SETTLEMENTS IN SETTLEMENT NET OF VELIKO GRADIŠTE COMMUNE

On the basis of a series of analyses previously done it is found out that there is one central urban settlement (Veliko Gradište) in settlement net of Veliko Gradište Commune, which is characterized by less developed urban area. It represents a minor centre of development and a major centre of service activities. The rest of settlements are rural, among which the villages of Srednjevo and

Majilovac are the largest and represent sub-commune centres which have not yet had the qualities characteristic for centres of village communities. Settlements with service centres belong to the third category of settlements. This category includes the villages of Makce, Topolovnik and Kisiljevo. The rest of settlements are primary rural settlements with or without a minocentre of non-agricultural activities.

The main trends of development are established by extrapolation of tendencies in the size of settlements and pattern of activities. According to the population forecast, there are to be few settlements with growth of population. Among them, the highest growth is expected to be in the Commune centre, with index about 121. The most intensive changes in the pattern of activities may be expected in that part of the Commune which is situated in the Danube basin as well as in villages in the valley of the River Pek. The town of Veliko Gradište is expected to have more influence on settlements in its environs. Trends of higher rank point out possible intensive process of transforming the agricultural land into non-agricultural. This suggests that in forthcoming period special consideration should be given to the position of rural settlements as well as to the living and economic conditions characteristic for them.

According to the expected changes, the most important ones will not occur in interrelationship between settlements in settlement net, but in co-ordination of that interrelationship.